

Matisz László A HANGOK VONZÁSA ÉS TASZÍTÁSA

7. zenei evolúció

Furcsának tűnhet törzsféjlődésről beszélni a zenét illetően, de az idevágó változások, folyamatirányok, hullámvölgyek és csúcspontok leginkább talán ahhoz hasonlíthatók. Nemcsak művészet-, illetve zenetörténeti szempontból, mert az egyes ember zenéhez köthető legitimebb önismereti, személyiség-lélektani aspektusa is valamiféle evolúciós folyamatra emlékeztet. A bonyolultabb, az összetettebb felé haladó, illetve az ettől eltérő, vagy megrekedt folyamatok meglepő analógiát mutatnak a biológiai féjlődéstannal - főleg annak logikai összefüggéseivel. Persze társadalom-lélektani, szociológiai, politikai, sőt, gazdasági kontextusban is keresgélhetjük az okokat a zene változásának irányait illetően, de félok, hogy így fordított képet fogunk kapni. Vagyis nem a társadalom reagálását a zenére (mely, mint azt már tisztáztuk, tőlünk függetlenül létező természeti jelenség), hanem épp az ellenkezőjét. Mert nem a zene reagál a társadalomra, hanem csak a hangokkal manipuláló zenész, aki mindenáron meg akar felelni kora elvárásainak, értékrendjének, mentalitásának. A valóságot is tisztelő, szinte szándékú zenész sem a társadalomra, társadalmi állapotokra reagál, hanem legfeljebb arra, amit a zene a lelkekben okoz - vagyis az életre. A megélt, vagy megéltető dolgokat tükrözi, sejteti a muzsikos, jól vagy rosszul, attól függően, hogy milyen eszközöket talál hozzá; a természet, a környezete hangjaiban, önmagában, saját készíttéseiben és képességeiben. És az ilyen zene, pontosabban az ilyen készíttéssel teremtődött zene sem sokkal súlytalanabb, mint az egyetemes hangot kereső, örkérvényűsre törekvő szándék szerint fogant, sőt...

A zene féjlődéstörténetének eredményei nem csupán bizonyos személyiségek, híres vagy névtelen *alkotók* érdeme, bár a folyamat szinte észrevétlen elindulása kétségtelenül egyes emberekhez köthetők. Minden nagy gondolat egyetlen ismeretlen ember fejében fogan, mely szerencsés esetben utat, megtermékenyülő közeget, partnereket talál ahhoz, hogy a távoli jövőben tárgyi, elméleti vagy szellemi formában közkinccsé váljon. Hosszan elnyúló természeti jelenségekre emlékeztető változások előzik meg azt a pillanatot, ahonnan alkotókról is beszélhetünk. Addig mindenképpen, de a később színre lépő alkotók mellett is azonos jelentőségű a passzívnak hitt befogadók szerepe, akik kezdetleges állapotában is életben tartják a zenei csírát - például a népzenei motívumot, vagy kezdetleges formában lévő dalt. Vagyis e névtelen, "csak" fogékony, "csak" a zene, a dal elevenségét őrző lelkek nélkül nem létezhet semmiféle féjlődés. Következésképpen helyesebbnek tűnik a zenei féjlődéstörténet természeti jelenségeként való értelmezése, sőt, talán az egyszemélyes zenei evolúció szerepe is fontosabb, mint különböző korszakok össztársadalmi válasza a zenejelenségre. A zenei kommunikációt értő, a zenei élményre fogékony lelkek tehát, az alkotók mellett szinte azonos súlyl játszanak szerepet a zenei féjlődéstörténetében - még ha ezt az állítást feltehetően ki is kéri magának jó néhány muzsikos. Emiatt némi magyarázattal talán tartozunk nekik.

A hivatásszerűen tevékenykedő zenész személyes zenei evolúciója a lehető legegyszerűbb. A zenésszé válás hátterében legtöbbször genetikai tények a meghatározók; különösen, ha a felcseperedő muzsikuspálánta a környezetében is aktívan tevékenykedő zenész-családtagokat érzel. De a nem egyenes úton öröklött, egyszerűen csak változatos kombinációkban keveredő genetikai állomány is kedvez a zenei tehetségek létrejöttének. Kézfenekvő, hogy az így vagy úgy öröklött képességgel, a környezetből felszívott tapasztalatokkal kezdeni kell valamit. A gyakran kényszerű készíttetés sajnos akkor is dolgozik, ha nincs mögötte valódi elhivatottság, intelligencia és szellemi készenlét.

Manapság az öntudatra ébredés körül felismert zenei készíttetés eredményeként sokan szívesen vállalkják a szorgos szakmai felkészülést, tanulmányokat, gyakorlást is - mert a zenélés, pláne életmódszerűen, elég jó időtöltés. Különösen az akadémikus szemléleten kívül maradók, vagyis az úgynevezett improvizatív-kreatív lelkek, s persze a közönségigényeket tisztelő, kiszolgáló, szórakoztatásra szegődött zenészek szeretik ezt főfoglalkozásként művelni. Sok közöttük a jó képességű, felkészült (zenei ill. hangszeres) szakember, akik joggal számíthatnak szakmai elismerésekre - de nem másra. Az egyívású muzsikosok szívesen dicsérgetik, bátorítják, erősítetik egymást, ami valójában csupán az alapfeltételek meglétének elismerését jelenti - s nem a művészi tartalmat, azaz a lényegét illeti. Gyakran hallani a muzsikosnak szóló vélemények között, hogy "jól játszik"; no de mit? Miért? És szól-e valamiről az a zene? Vagy ad abszurdum csak a zenélésről, a zenész képességeiről szól az egész produkció; s ha pillanatnyilag szórakoztatónak véljük, már meg is vettük? Korunkban, főleg amióta a különböző rajongói csoportok potenciális vásárlóerőként is mérhetők, a pusztá ügyesség is elegendőnek tűnik a zenészpályához, melyet, ha még a trendi technikai és hatáskeltő eszközök használatával is megspékelnek, akár egzisztenciát is teremthet a zenésznek - műfajoktól függetlenül (elsősorban háttér marketingmunka kérdése). Sok fiatalit csábít a hangszerek érzékisége, a könnyen elsajátítható populista fogások hatásos alkalmazása, a zenészlétekből adódó exhibicionizmus kielétele, a kellemes tevékenységre válaszul kapott ünneplés vagy hírnév. Tehát relatíve sikerorientált viszonyulás jellemzi a zenész-foglalkozást választók többségét, mely eleve kizárja, hogy az egyszemélyes zenész-evolúció a személyiség- vagy szellemi féjlődéssel párhuzamos legyen. S mert sikerorientált kényszerpályák tartják fogva a szellemet, hogy fenmaradhasson az egzisztencia, a látszólagos és minden pillanatban mást mutató valóság szolgálatába szegődik a legtöbb muzsikos - rögtönző és "blattoló" egyaránt. Pedig, ha művészet-közeli dologként gondolunk a zenére, nyilvánvaló, hogy az igazi művész készsége, tehetsége, valamint értékrendje, szellemisége egységes, erősen összefüggő egész, melynek összetevőit értelmetlen (lenne) külön elemezgetni.

A zene a legszenzitívabb jelenség, ami a világban zajló változásokra elsőként reagál, a természet hangjai, a természetben egyként létező ember, s olyan művészek által, akik értik és közvetítik a hangokban lévő jelentést. Manapság sokkal kevesebben választják és vállalkják a médiumszerepet; a zenészek inkább játszanak, mesélnek, szórakoztatnak, s nem közölnek - pláne nem közvetítenek.

A jellemzően szórakoztató szférákon felül már kevésbé általánosíthatóak az iménti felismerések. Bár a nem azonnal tetszetős eredményre törekvők, a nem beskatulyázhatók, a zene szellemi jelentőségét tiszteletben tartó alkotók jóval kevesebben vannak. Gondolat, produkció, műalkotás, s következetesen ez utóbbi egységekben gondolkodó, vagyis az univerzum nyelvét beszélő zenész-művész is létezik jelen korszakunkban - bár félok, hogy alig

vesszük észre őket. Ilyen muzsikosokat nem műfajok, hangszerek, szakmai képességek szerint ismerünk fel, vagy tartunk számon, hanem a személyiségük, a szuggesztivitásuk, a hitük, a hitelességük alapján. És azért így, mert az egyszerű és rejtőzködő igazság megjelenítésére képesek, melyeket mi nem érzékelünk; akkor sem, ha szinte kiveri a szemünket. Tehát a tehetséggel is bőven megáldott, perfekt személyiség komolysága és őszintesége által érzékelhetjük a valóságos szférákon túli lényegét: a kezdet, a folyamat és a vég hátterében rejtőzködő metafizikai igazságokat. Olyan dolgok ezek, melyeket tudni nem lehet - a szó mindennapi értelmében -, legfeljebb sejtetni, érezni, hinni. Vagyis a legjelentősebb művész is csak közelíthet a lényeghez, tudni sohasem fogja. Ezért tapasztalunk rüszkről valamiféle megmagyarázhatatlan alázatot (a látszólag) véletlen jelenségek, a másik ember, a természet, a fölöttünk álló erők és energiák iránt - szemben a pillanatonként és nyomtalanul eltűnő valóság híveivel.

Ezen a ponton olvad egybe a nyíltszívű befogadó és az igazi muzsikos, az ismeretlen népzene és a zenét, a dalt továbbörökítő kismember, a névtelen művészlélek és a szenvedését is méltósággal viselő alkotó, a művész, sőt, a Géniusz is. Mert az imént soroltak története szinte azonos; legalábbis hosszú időn át egy úton halad. Legfontosabb közös tulajdonságaik: a kíváncsiság, a régiek tisztelete, a létkérdések lényegi összefüggéseinek keresése, az esendőség, az alázat, a dal, a zene, a művészet erejének és igazságának keresése, majd felismerésének képessége. Ezekon kívül persze még sok jellemzőt sorolhatnánk, de azok már inkább egyéni tulajdonságok körébe tartozó személyiségvonások lennének, melyek a fentebb soroltak egyikéhez kötődnének.

De talán a legfontosabb bennük, a kimondva, kimondatlanul is erősen vágyott szellemi élmény igénye. Ez utóbbi olyan erős belső készíttetés, melyet megfogalmazni, vagyis kimondani sem fontos, mert akkor is viszi, hajítja a lelket valami egyértelműen vágyott felé, ha soha nem nevezi nevén azt. A tehetséges ifjú muzsikusnövendék és az egyszerű, befogadó művészlélek majdhogynem ugyanarra a hangra kapja fel a fejét. S ezután persze megszállottan ugyanazt az élményt keresi az olvasmányjaiban, képeiben, filmjeiben, zenéiben és emberi kapcsolataiban is. Az élmények akkor kapják meg igazi jelentőségüket, amikor felfedezi közöttük az összefüggést; amikor válasz születik a leggyötrőbb kérdésre is, amikor az igazságok, szomorú tényerűségük dacára is felemelő tudássá nemesülnek.

A zenét illetően az egyéni evolúciós történetek viszonylag egyszerűek. A "mindig egy kicsit több" elv alapján építkezik a legtöbb fogékony lélek. Kezdetben a dallam vagy ritmus erejének felismerése varázsol el mindenkit: a rácsodálkozás egy absztrakt jelenség kimeríthetetlen variációs gazdagságára. Később - viszonylag korán - a műfajok differenciálása is a szaporodó élmények sorába kerül. Viszont a népzene egyszerű tisztaságát, a klasszikus zenék felemelő nemességét már csak akkor élhetjük meg élményként, ha idejekorán felismerjük, hogy ezekre érdemes koncentrált figyelmet fordítani. Ha ezen a ponton nem reked meg (nem fixálódik) a zsenge befogadó lélek, könnyen a zenetanulás, a tehetség megítélésének gyakran nehezen eldönthető dilemmájába kerül. Az aktív zenei próbálkozás többnyire hamar választ ad a dilemmára, s általában a kudarcral végződő kísérlet sem haszontalanul cseng le. Akár tanulunk, akár nem, egyre érdekesebb, összetettebb, jelentősebb zenére van igényünk. A zsigeri öröm mellett hamarosan megjelenik az intellektuális élmény is, különösen a polifónia, a polimetria és az összhangzatok felismerése által. A tapasztalatok szaporodásával az ingerküszöb is egyre magasabbra kerül, s hamarosan újabb dilemma elé állítja a művészelket: rögzített vagy kötetlen formák, decens műveltség, kissé konzervatív álláspont, vagy zenei szabadság. A kérdés az esetek többségében egyértelműen dől el, de ezen a ponton már nem mindegy, hogy műkedvelők vagyunk-e, vagy zenészek. Az értékrendünk, a szellemi igényeink még nagyon hasonlóak, de az attitűd, mely szerint közvetlen viszonyunk van-e a zenével, vagy "csak" alapigényünk, esetleg lételemünk, már nem mellékes kérdés. A válasz nem egyszerű, vagyis egy új fejezetben bővebb kifejtést érdemel.

Az emberiség kultúrtörténetén belül a zenei féjlődéstörténetével vaszkos zeneesztétikai munkák sora foglalkozik; a pentatóniától a tizenkétfokú hangrendszerben íródott művekig. Tehát a "nagy" zenei evolúciót a zenetudomány, a fenmaradt írásos dokumentumok alapján vizsgálta, a korai (kb. 13. századi) egyházi zenétől a 20. századig. Viszont az áttekintett cirka nyolcszáz év zeneelméletében nem kaptak helyet a zeneesztétika lélektani és szociológiai aspektusai, továbbá a meglehetősen szerteágazó improvizatív zenei irányok feldolgozásai sem. Ezek a témák és szempontok ma már megkerülhetetlenül fontosak, ha érteni akarjuk kultúránk jellegzetességeit, tendenciáit, belső összefüggéseit.

Végül lássuk, miért és hogyan válaszol a társadalom a létező zenére; vagyis arra a természeti jelenségre, melynek hangi kifejezési lehetőségeire rátalál egy szerző, vagy inkább rögtönző muzsikos. Nos, leginkább bizalmatlanul, legfeljebb rezignáltnan (jel nélkül) beletörődve - például jelen korunkban -, de gyakran egyfajta feltételes reflexre, néha idiotizmusra is emlékeztető lelkesedéssel (például az ún. rajongók). A teljes közöny, vagy az ellentmondásos, gyakran szélsőséges, irracionális, nyilván érzelmi reakciók közben (látszólag?) a zenét, ezt az absztrakt, non-verbális hangi kommunikációt igénylik is az emberek, ugyanakkor nagyon sokan elzárkóznak előle, ha a szórakoztatáson, a gyönyörködtetésen túl gondolatokat is akar közölni. Nyilván ez utóbbi is egyfajta társadalmi méretű reakció, mely hosszabb idő elteltével akár az ellenkezőjére is fordulhat (legalábbis erre is van példa). Elsősorban persze a relatíve újnak számító zenei-hanghatás váltja ki az előbb sorolt érzelmi reakciókat (az új ruhába öltöztetett régi kliséket is idesorolva). Mivel a végtelenül egyszerű, azonnal működő, hatásvadászatra kifejlesztett trükkökkel populárisra (csak az érzékeknek szólóra) lehet butítani majdnem minden műfajt, a minőséggel szemben óriási teret kapott a zenében is a mennyiségi szemlélet. Az így legyártott zenedaraboknak azonban viszonylag hamar lejár a szavatossága. Azok a muzsikosok pedig, akik ellenállnak a mennyiségi szemléletnek, az olcsó, de gyors hatáskeltésre alkalmas mesterségbeli, illetve technikai eszközök csábításának, sértődötten próbálják érvényesíteni zenei kreálmányaikat egy szűk rétegen belül; ha egyáltalán képesek kiemelni műveiket a saját és teljesen zárt szakmai berkekből.

A társadalom persze nem azonos a közönséggel; ez utóbbi csupán része az egésznek, mely a saját igényei, szokásai, előítéletei szerint élbe megy zenének; vagyis koncertekre jár, és hangfelvételeket gyűjt. A zene a közönségtől függetlenül is társadalmi reakciót vált ki (leginkább az elektronikus média térnyerésének köszönhető kényszerből, de valójában anélkül is), mert nagyon változatos módon, szinte természetes úton is képes megtalálni szinte minden lelket. Reakció alatt pedig semmiképp sem valamiféle vélemény értendő, mert - mint már tisztáztuk - annak, a zenét illetően elhanyagolható a jelentősége. A zenehallgatóként, a muzsikusként, netán művészként megtalált, vagy ránk találó zene a személyiség legmélyén okozott kicsinyke elmozdulásokkal váltja ki a társadalmi reakciót. A zene a közérzetek, az észjárások, az esztétikai érzékek, az érzelmi fogékonyságok, esetleg csak a hangulatok elmozdítása, de leginkább az élményszerűség által válik társadalmi méretűvé - tehát legtöbbször pozitív hatást fejt ki. A hangokat, és azok különböző korszakokban zenévé rendezett formáit ugyanúgy ajándékba kaptuk, mint a látványt. Mindkét dologra van belső, szinte tudattalan, vagy zsigeri válaszuk, mely sokkal fontosabb, mint a hangok vagy látványok korlátlan manipulációjára vonatkozó illúzióknak.